

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE MUSA YABGU: İKTİDAR MÜCADELESİ VE SİYASİ ETKİLERİ

Mehmet ÖZEK* & Harun AYDEMİR**

* Dr. İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, mehmetozek94@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8855-0139>

** Dr. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, harunaydemir91@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-2196-7264>

Received Date: 09.09.2026. Accepted Date: 14.09.2026

Copyright © 2026 Mehmet Özek and Harun Aydemir. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Özet

Musa Yabgu, Büyük Selçuklu hanedanının önemli üyelerinden biri olarak devletin kuruluş ve gelişim sürecinde etkili bir siyasi figür olmuştur. Selçuklu ailesi içerisindeki konumu sayesinde askerî ve idarî faaliyetlerde görev alan Musa Yabgu, özellikle hanedan içi ilişkiler ve iktidar mücadelelerinde dikkat çekmiştir. Tuğrul Bey ve Çağrı Bey dönemlerinde Selçuklu otoritesinin güçlenmesine katkı sağlayan Musa Yabgu, Türkmen unsurlar üzerindeki etkisiyle devletin siyasi yapısında önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte merkezî otoritenin güçlenmesi sürecinde hanedan üyeleri arasındaki rekabet, Musa Yabgu'nun siyasi faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Bu çalışma, Musa Yabgu'nun Büyük Selçuklu siyaseti içerisindeki konumunu, faaliyetlerini ve hanedan içerisindeki rolünü tarihi kaynaklar ışığında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Musa Yabgu, Büyük Selçuklu Devleti, Hanedan Mücadelesi, Selçuklu Siyaseti, Merkezî Otorite.

MUSA YABGU IN THE GREAT SELJUK EMPIRE: STRUGGLES FOR POWER AND THEIR POLITICAL IMPLICATIONS

Abstract

Musa Yabghu was one of the prominent members of the Great Seljuk dynasty and played an influential political role during the foundation and development of the state. Due to his position within the Seljuk family, he took part in both military and administrative affairs and became particularly notable in dynastic relations and struggles for power. During the reigns of Tughril Beg and Chaghri Beg, Musa Yabghu contributed to the consolidation of Seljuk authority and gained an important position within the political structure of the state through his influence over the Turkmen groups. However, the rivalry among dynastic members during the strengthening of central authority directly affected his political activities. This study aims to evaluate Musa Yabghu's position, political activities, and role within the Great Seljuk dynasty in the light of historical sources.

Keywords: Musa Yabghu, Great Seljuk State, Dynastic Struggle, Seljuk Politics, Central Authority.

Giriş

Türkler, tarih boyunca yaşadığı dönemin siyasetine yön verebilen ve büyük devletler kurabilen bir millettir. Ancak kurdukları devletlerin birçoğu yaşadığı dönemde kaybolup giderken, yalnızca birkaçı çağını aşarak adını nesilden nesille duyurmayı başarmıştır. Bu nadir devletlerden birini teşkil eden Büyük Selçuklular Devleti, küçük bir boy halinde İslam coğrafyası içerisinde yaşarken, zamanla bu coğrafyayı şekillendirecek bir kuvvete dönüşmüştür. Bu dönüşüm zaman içerisinde Türkistan, Harezm, Afganistan, Irak, İran, Arap

Yarımadası, Suriye ve Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada etkisini göstermiştir. İslam dininin sancaktarlığını yapmış ve geniş bir coğrafyaya hükmetmiş bu büyük Devlet'in kurucularından olan Musa Yabgu'nun, bu denli önemli bir şahsiyet olmasına rağmen doğumu, gençliği ve ilk faaliyetleri hakkında elimizde somut veriler olmayışı, bizi bu konuda araştırma yapmaya iten en önemli nedenlerden birisi olmuştur. Nihayetinde yapılan araştırmalar ışığında ortaya çıkan bu çalışmamız ile unutulmaya yüz tutmuş bu büyük şahsiyetin hatırlanması hususunda yardımcı olacağı inancındayız.

Oğuzlar'ın Üçok Kolu'nun Kınık Boyu'na ait olan ve Selçuklu ailesinin atası olarak gösterilen Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti içerisinde Sübaşı (İlgürel, 2009, 447-448) gibi itibarlı bir görev üstlenmekteydi. Selçuk Bey'in babası Dukak'ın da Oğuz Yabgu Devleti bünyesinde bu önemli görevi yerine getirdiğine dair muhtelif kaynaklarda bilgi bulunmaktadır. Dukak'ın vefatından sonra üstün vasıflarıyla dikkat çeken Selçuk, Oğuz Yabgu'su tarafından Sübaşı görevine tayin edildi. Ancak Selçuk Bey'in genç yaşına rağmen bu denli önemli bir göreve getirilmesi ve Yabgu ile olan derin muhabbeti bir süre sonra diğer devlet erkânı ve komutanlar arasında hoş karşılanmamaya başlandı. Özellikle Devlet içerisinde artan itibarından rahatsız olan Yabgu'nun Hatun'u:

"Bu senin iş, iş değil; hareketin hareket değildir. Getirdiğin bir düşman oğlu düşmanı memlekete hâkim ve bütün işlerin üzerine geçirdin. Seçme hakkını eline verip bütün ülkede salâhiyet sahibi kıldın. Bütün asker onun eline bakar, her birisi senden ise de ondan artuk korkar. Haberin yok kendi elin ile mülkünü fesada ve devletini düşmana verdin. Bu işler ile saltanatına ihtilal ve kudretine son vermesi yakındır. Selçuk asker ile ittifak edip seni yerinden ayıra, memlekete sahip olup tahtına geçse otura. Bilmezlik ile sen kendi elin ile kendini öldürüp evini yerle bir ediyorsun. Şimdi sana sözün doğruluğu ve kusurunu hep dedim. Bu fitnenin ortadan kaldırılması için gerekli ve uygun olan, ne eylersen eyleyip Selçuk'u yok etmeye çok gayret gösterip bu hususta gerçekten çalışmalısın."

sözleri ile Yabgu'ya rahatsızlığını dile getirdi (Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 22). Öte yandan kendisi aleyhine gelişen faaliyetleri geçte olsa fark eden Selçuk Bey, aile mensupları ve kendisine katılan küçük bir Oğuz topluluğu ile birlikte Yenikent'ten ayrılıp, Seyhun Nehri'nin yakınlarında bulunan Cend vilayetine doğru harekete geçti (350/961) (el-Hüseyni, 1999, s. 3; Mîrhând, 2015, s. 15-16; Bundari, 2016, s. 58; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2000, s. 3; Turan, 2014, s. 66; Togan, 1981, s. 185; Köymen, 1993, s. 16-17; Sevim & Merçil, 2014, s. 20; Grousset, 2015, s. 164; Piyadeoğlu, 2014, s. 20; Özgüdenli, 2013, s. 45-46; Piyadeoğlu, 2016, s. 15; Özaydın, 2009, s. 364-365).

Selçuk Bey, İslam'ın yaygın olarak yaşandığı Cend bölgesine yakın bir noktada kamp kurmayı tercih etmişti. Ne var ki o sırada kendisi ve aile efradı Müslüman değildi, bu da söz konusu topraklarda tutunabilmelerini son derece güçleştiriyordu. Hem askerî hem de siyasî açıdan yetenekli bir lider olan Selçuk, kabile erkânıyla yaptığı müzakere neticesinde İslamiyet'i kabul etme yönünde karar aldı. Bunun üzerine, Müslüman yöneticiye bir elçi göndererek kendilerine dini öğretecek bir âlim talep etti. Bu dönüm noktasının ardından önceki inancını bırakıp İslam dinini seçen Selçuk Bey, "Melikül-Gazi" (Sevim & Merçil, 2014, s. 21) unvanını alarak Cend hudutlarını tehdit eden Gayrimüslim Türkmen topluluklarına karşı cihat mücadelesini başlattı.

Selçuk Bey'in Gayrimüslim Türkmenler'e karşı verdiği başarılı mücadele, bir süre sonra devrin önemli güçleri tarafından tanınmasını sağladı. Bunlardan birisi Maverâünnehir ve Horasan coğrafyasına hâkim olan Samani Devleti idi. Ancak eski gücünde olmayan Samani Devleti, Türkistan bölgesinde kurulmuş olan Karahanlılar'ın saldırılarına karşı çok zor durumda kalmıştı. Bu zor durumdan kurtulabilmek adına ittifak arayışına giren Samani kralı II. Nuh, her

geçen gün yaptığı başarılı gazalar ile şöhretini arttıran Selçuk Bey'den yardım istedi. Cend vilayetine geldiğinde sadece küçük bir boy beyi iken zaman içerisinde Devletlerarası siyasette rol oynayacak kadar güç kazanan Selçuk Bey, Samani kralı II. Nuh'un yapmış olduğu talebi geri çevirmeyerek, oğlu Arslan Yabgu komutasında bir birliği yardım için görevlendirdi (382/992). (Mîrhând, 2015, s. 18-19; Bundari, 2016, s. 58; Turan, 2014, s. 69; Togan, 1981, s. 185-186; Köymen, 1993, s. 27; Sevim & Merçil, 2014, s. 21; Grousset, 2015, s. 164-165; Piyadeoğlu, 2014, s. 21; Özgüdenli, 2013, s. 52; Kafesoğlu, 2014, s. 16; Piyadeoğlu, 2016, s. 17). Aldığı destek ile Karahanlı saldırılarını engellemeyi başaran II. Nuh, ordu içerisinde gösterdikleri başarılarından dolayı Arslan Yabgu ve komuta ettiği Türkmen birliklerine Buhara bölgesinde bulunan Nur Kasabası'nı yurt olarak vermeyi uygun buldu (el-Hüseyni, 1999, s. 2; er-Ravendi, 1999, s. 85; Mîrhând, 2015, s. 19; el-Cûcânî, 2015, s. 59; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 24; Fazlullah, 2011, s. 71; Turan, 2014, s. 73; Sevim & Merçil, 2014, s. 21; Uluçay, 2013, s. 54; Piyadeoğlu, 2012, s. 33; Özgüdenli, 2013, s. 52; Kafesoğlu, 2014, s. 16; Piyadeoğlu, 2016, s. 17). Samani Devleti, Selçuklu birliklerine verdikleri bu yurda karşılık, Karahanlı cihetinden gelebilecek yeni saldırıları önlemelerini de istedi. Diğer taraftan aldığı mağlubiyete rağmen Samani topraklarından kolay kolay vazgeçmeye niyeti olmayan Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr, gerçekleştirdiği saldırılar neticesinde Samani Devleti'nin başkenti Buhara'yı ele geçirmeyi başardı (389/999). Mîrhând, 2015, s. 18-19; Bundari, 2016, s. 58-59; Turan, 2014, s. 72; Togan, 1981, s. 187; Köymen, 1993, s. 47; Sevim & Merçil, 2014, s. 22; Piyadeoğlu, 2014, s. 21-22; Piyadeoğlu, 2012, s. 34; Özgüdenli, 2013, s. 52). Yaşanan olaylardan olumsuz yönde etkilenen Arslan Yabgu, Samaniler'in son hükümdarı İsmail Muntasır'a devleti tekrardan diriltme cabalarında yardımcı olmaya karar verdi. Ancak Karahanlı Devleti'ne karşı giriştikleri mücadelede tam anlamıyla bir başarı elde edememeleri, Arslan Yabgu'nun, İsmail Muntasır ile yaptığı ittifakı bozup Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'ın yanına geçmesine sebep oldu. Nihayetinde İsmail Muntasır'ın 395/1005 senesinde ölmesi ile Samani Devleti tarih sahnesinden tamamen çekildi. Bu sayede Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr, Samani Devleti'nin doğu kısmını teşkil eden Maverâünnehir coğrafyasında hakimiyeti sağlarken, Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu da son anda yaptığı siyasi manevra ile bu coğrafyada tutunma şansı buldu.

Samani Devleti'nin batı bölgesinde kalan Horasan ise Afganistan ve Pakistan civarında kurulmuş olan Gazneli Devleti'nin hakimiyeti altına girecekti. Gazneli Mahmud, babası Sebüktegin zamanında Samani Devleti'ne yaptığı yardım neticesinde Samani hükümdarı II. Nuh tarafından Horasan bölgesinin Sipehsalrı (Merçil, 2009, s. 259-260) olarak tayin edilmişti. Sebüktegin'in 387/997 senesinde vefat etmesinden sonra Gazneli tahtına geçen kardeşi İsmail'in hükümdarlığını kabul etmeyen Mahmud, taht mücadelesi için Horasan bölgesinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Mahmud'un bu ayrılışını fırsat bilen yeni Samani hükümdarı II. Mansur, Mahmud'u Horasan'daki görevinden azlederek yerine Begtüzün'ü getirmeyi uygun bulmuştu. Diğer taraftan kardeşi ile giriştiği taht mücadelesinden başarıyla ayrılan Sultan Mahmud, Samani hükümdarına gönderdiği bir elçi ile görevinin iadesini istese de, II. Mansur'un olumlu bir cevap vermemesi neticesinde savaşmaktan başka çaresi kalmamıştı. Nihayetinde iki taraf arasında gerçekleşen mücadelede galip gelen taraf Gazneli Mahmud olurken, hezimete uğrayan taraf ise Samani hükümdarı II. Mansur olmuştu (389/999). (Piyadeoğlu, 2014, s. 22). Böylece Maverâünnehir bölgesini Karahanlılar'a kaptıran Samani Devleti, aldığı bu mağlubiyetle topraklarının batı kısmını teşkil eden Horasan bölgesini de Gazneli Devletine kaptırmış oldu.

Musa Yabgu'nun Tarih Sahnesine Çıkışı

Büyük Selçuklular Devleti'nin kuruluş sürecinde ve devletin kuruluşunda önemli bir paya sahip olan Musa Yabgu'nun, ailenin atası olan Selçuk Bey'in dört veya beş oğlundan birisi olduğu

konusunda, kaynaklar görüş birliğine sahiptir (el-Hüseyni, 1999, s. 3; İbnü'l-Esîr, 1991, IX, 362; Mîrhând, 2015, s. 21; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 23; Müneccimbaşı, 2000, s. 3; Turan, 2014, s. 66; Togan, 1981, s. 185; Köymen, 1993, s. 16-17; Sevim & Merçil, 2014, s. 20; Grousset, 2015, s. 164; Piyadeoğlu, 2014, s. 20; Özgüdenli, 2013, s. 45-46; Piyadeoğlu, 2016, s. 15). Selçuk Bey'in oğlu olduğu konusunda elimizde kesin bilgiler olmasına rağmen Musa Yabgu'nun doğumu, gençliği ve ilk faaliyetleri hakkında elimizde somut veriler olmayışı kesin bir kanıya varmamızı zorlaştırıyor.

Musa Yabgu, Selçuk Bey'in 397/1007 yıllarında yüz yaşında iken Cend vilayetinde vefat etmesi üzerine, (el-Hüseyni, 1999, s. 3; İbnü'l-Esîr, 1991, IX, 362; Mîrhând, 2015, s. 21; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 23; Müneccimbaşı, 2000, s. 4; Turan, 2014, s. 75; Golden, 2002, s. 180; Köymen, 1993, s. 33; Sevim & Merçil, 2014, s. 22; Merçil, 2016, s. 17; Piyadeoğlu, 2014, s. 28; Piyadeoğlu, 2012, s. 34; Özgüdenli, 2013, s. 53; Kafesoğlu, 2014, s. 31; Kafesoğlu, 2014, s. 16) Selçuk Bey'in vefatının ardından, aile fertleri -Yusuf Yınal, Tuğrul ve Çağrı Bey-Maveraünnehir coğrafyasına yöneldiler. Bu bölgede, Oğuz örfü gereği Selçuklu ailesinin fiili ve hukukî reisliğini üstlenmiş bulunan Arslan Yabgu'nun himayesine girdiler. Söz konusu göçün arkasında yatan başlıca etkenler arasında, otlakların yetersiz hâle gelmesi, Oğuz Yabgu Devleti ile süregelen anlaşmazlıklar ve kuzey istikametinden gelen Kıpçak Türkmen topluluklarının baskısı gösterilmektedir (el-Hüseyni, 1999, s. 3; er-Ravendi, 1999, s. 85; Mîrhând, 2015, s. 19; el-Cûcânî, 2015, s. 59; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 24; Fazlullah, 2011, s. 71; Turan, 2014, s. 73; Sevim & Merçil, 2014, s. 21; Uluçay, 2013, s. 54; Piyadeoğlu, 2012, s. 33; Özgüdenli, 2013, s. 52; Kafesoğlu, 2014, s. 16; Piyadeoğlu, 2016, s. 17).

Musa Yabgu ve kardeşi Yusuf Yınal, kendisine bağlı birlikler ile ailenin yeni lideri Arslan Yabgu'nun Maveraünnehir bölgesinde yapmış olduğu faaliyetlerinde yardımcı oldular (Özgüdenli, 2013, s. 53; Kafesoğlu, 2014, s. 18). Musa Yabgu'nun adı geçen bölgede yaptığı faaliyetlerin içeriği hakkında elimizde kesin bilgiler olmamasına rağmen, Arslan Yabgu'ya yardım ettiği bilgisini dikkate alarak, Musa'nın, bu coğrafyada gerçekleşen büyük siyasetin içinde önemli bir rol üstlendiği tahmininde bulunabiliriz. Ailenin diğer üyeleri Tuğrul ve Çağrı Bey, Arslan Yabgu'ya karşı bağımsız hareket etmeyi tercih etmiş, sadece Selçuklu topluluklarını tehdit eden bir durum olduğunda birlik göstermişlerdi. Tuğrul ve Çağrı Bey'in Arslan Yabgu'ya karşı bağımsız hareket etme tercihleri zamanla Türkmen toplulukları arasında bölünmelere sebep oldu (Özgüdenli, 2013, s. 54).

Musa Yabgu, Yusuf Yınal, Tuğrul ve Çağrı'nın yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı yurt tuttıkları bu topraklara gelişleri sırasında, hâkim olan siyasi güç tamamen değişmişti. Samani Devleti'nin 389/999 yılında Karahanlı ve Gazneli Devleti tarafından yıkılmasından sonra Maveraünnehir coğrafyası, Karahanlı hükümdarı ilig Han Nasr'ın hakimiyeti altına girdi. Önemli bir müttefikini yitiren Arslan Yabgu, Karahanlı Devleti'ne karşı çok zor durumda kaldı. Arslan Yabgu, içene düştüğü bu zor durumdan kurtulabilmek için Samaniler'in son hükümdarı İsmail Muntasır'ın devleti tekrardan diriltme cabalarında yardımcı olmaya karar verdi. Ancak Karahanlı Devleti'ne karşı aldıkları küçük çaplı başarılar dışında uzun vadede bir başarı elde edememeleri, Arslan Yabgu'nun uyguladığı siyasette değişiklik yapmasına sebep oldu. İsmail Muntasır'a verdiği desteği çekerek, Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr ile ittifak yapmayı daha uygun buldu. Yapılan bu ittifak sayesinde, Muntasır'ın 395/1005 yılında Karahanlılar tarafından bertaraf edilmesi ile Samani Devleti sonsuza kadar tarih sahnesinden çekildi. İlig Han Nasr, Maveraünnehir bölgesinde hakimiyetini sağlarken, (Mîrhând, 2015, s. 22; Barthold, 1990, s. 286; Kafesoğlu, 2014, s. 19) Arslan Yabgu, yaptığı siyasi manevra ile bu coğrafyada tutunma şansı buldu.

Arslan Yabgu'nun Esareti ve Musa Yabgu'ya Verilen Liderlik

Samani Devleti'nin Maverâünnehir hâkimiyetine son vererek, kendi hakimiyetini sağlamayı başaran Karahanlı hükümdarı İlig Han Nasr'ın 403/1012 (Turan, 2014, s. 88; Sevim & Merçil, 2014, s. 23; Kafesoğlu, 2014, s. 19; Piyadeoğlu, 2014, s. 29; Özgüdenli, 2013, s. 55; Piyadeoğlu, 2016, s. 18-19; Piyadeoğlu, 2012, s. 35-36) yılında vefat etmesinden sonra bu coğrafya, iktidarı ele geçirmek isteyen hanedan üyelerinin mücadelesine sahne oldu. Bu iktidar mücadelesinin önemli aktörlerinden birisi olan Karahanlı şehzadesi Ali Tekin, İlig Han Nasr'ın ölümü üzerine Karahanlı hükümdarı Arslan Han'ın hapsinden kurtularak, Buhara bölgesine yerleşti. Ali Tekin, bu bölgede faaliyet içinde olan Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmen birliklerinin yardımı sayesinde Ali Tekin, Arslan Yabgu'nun desteğini aldıktan sonra askeri olarak iyice güçlendi ve Buhara bölgesini kendi hakimiyetine aldı. İlig Han Nasr'ın ölümünden sonra Karahanlı tahtına çıkan Yusuf Kadir Han'ın otoritesini tanımadı, hatta ona karşı bazı girişimlerde bulundu. Öte yandan Yusuf Kadir Han, Maverâünnehir'de her geçen gün daha da güçlenen Arslan Yabgu ve Ali Tekin'in ittifakını kırmak için Gazneli Sultanı Mahmud'dan yardım istedi (el-Hüseyni, 1999, s. 2; Mîrhând, 2015, s. 30-31; el-Cûcânî, 2015, s. 60-61; Fazlullah, 2011, s. 77-78; Köymen, 1993, s. 71-72; Kafesoğlu, 2014, s. 19-20; Piyadeoğlu, 2014, s. 40-41). Sultan Mahmud, bu teklifle beraber Arslan Yabgu'nun adamlarının sınırlarına yaptığı baskınları önleme ve Karahanlı Devleti'nin iç işlerine karışma fırsatı buldu. Nihayet Karahanlı Hükümdarı ve Gazneli Sultanı Semerkand civarında buluştu (416/1025). Bu buluşmada, Ali Tekin'in faaliyetlerine son verilmesi, Arslan Yabgu'nun devreden çıkarılması ve Türkmenlerin kontrollü olarak Horasan'a taşınması kararlaştırıldı (el-Hüseyni, 1999, s. 2; Mîrhând, 2015, s. 30-31; el-Cûcânî, 2015, s. 60-61; Fazlullah, 2011, s. 77-78; Köymen, 1993, s. 71-72; Kafesoğlu, 2014, s. 19-20; Piyadeoğlu, 2014, s. 40-41).

Karahanlı-Gazneli ittifakıyla baş edemeyeceklerini gören Arslan Yabgu ve Ali Tekin geriye, çöllerin korumasına çekilmek zorunda kaldı. Sultan Mahmud, hiç oyalanmadan anlaşılmadaki payına düşeni yerine getirmek için Arslan Yabgu'ya bir elçi yolladı, onu sarayında vereceği bir ziyafete çağırdı. Tek başına iki devlete karşı koyamayacağını bilen Arslan Yabgu, Mahmud'un dostluk teklifini reddetmedi ve yanında birkaç adamıyla davete katıldı. Fakat ziyafet sırasında Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu kandırarak yakalattı ve adamlarıyla Kalincar Kalesi'ne hapsedtirdi (416/1025). (Mîrhând, 2015, s. 32-33; Fazlullah, 2011, s. 77; Togan, 1981, s. 192; Köymen, 1993, s. 72; Kafesoğlu, 2014, s. 20; Şapolyo, 1972, s. 33; Güngör, 1999, s. 78; Barthold, 1990, s. 304; Grousset, 2015, s. 165). Liderlerini kaybeden Türkmenler ise Sultan Mahmud'un emriyle Horasan'daki Nesa, Baverd ve Ferave bölgelerine yerleştirildi (el-Hüseyni, 1999, s. 2; er-Ravendi, 1999, s. 91; Fazlullah, 2011, s. 78-79; Köymen, 1993, s. 72-73; Ayönü, 2014, s. 11; Piyadeoğlu, 2012, s. 35-36; Özaydın, 1991, s. 402-403). Bir yandan da Sultan Mahmud, Arslan Yabgu hapsedildikten sonra Karahanlı şehzadesi Ali Tekin'i ortadan kaldırmadı. Çünkü Hindistan'a sefer düzenlemeyi düşünüyor ve arkasında taht kavgalarıyla uğraşan zayıf bir Karahanlı Devleti bırakmak istiyordu.

Arslan Yabgu'nun hapsedilmesi, onun gölgesinden sıyrılan Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşleri öne çıkardı. Türkmenlerin bir bölümü Sultan Mahmud'un emriyle Horasan'a yerleştirilirken, çoğu Tuğrul ve Çağrı Bey'in birliğine katıldı. Musa Yabgu'nun da, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Bey'le daha yakın hareket ettiğini görüyoruz. Oğuz adetlerine uygun olarak, Tuğrul ve Çağrı Bey amcaları Musa İnanç Bey'i "Yabgu" unvanıyla ailenin başına geçirdiler. Musa Yabgu'nun sakin karakteri, Tuğrul ve Çağrı'nın Selçuklu topluluklarını yönetmesini kolaylaştırdı (Turan, 2014, s. 92; Sevim & Merçil, 2014, s. 27; Piyadeoğlu, 2016, s. 23; Sümer, 2009, s. 377-379). Ama kararlar yine de Tuğrul ve Çağrı Bey'in elindeydi. Musa Yabgu'nun yaşının ilerlemiş ve daha sakin mizaca sahip olması, Türkmenlerin lider olarak dinamik ve atılgan Tuğrul ile Çağrı Bey'i tercih etmelerine de yol açmış olabilir.

Selçuklu Liderlerinin Ali Tekin İle Yaptıkları Mücadele

Arslan Yabgu ortadan kaldırıldıktan sonra, Maverâünnehir'deki Selçuklu Türkmenlerinin olası saldırılarını önlemek isteyen Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya kurduğu tuzağın aynısını bu kez Selçukluların yeni liderleri Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Bey'e yapmak istedi. Elçiler gönderip, onlara yurt vereceğini söyledi. Ama Arslan Yabgu'nun yaşadıklarını bilen Selçuklu liderleri, bu cazip gibi görünen teklife aldanmadı ve reddettiler (Turan, 2014, s. 92; Sevim & Merçil, 2014, s. 27; Sevim, 1993, 183-186). Diğer yanda, Sultan Mahmud Gazne'ye döndü, Yusuf Kadir Han da Kaşgar'a yöneldi. O sırada fırsatı değerlendiren Ali Tekin ise Buhara bölgesinde tekrar hakimiyet sağladı. Fakat Ordusu Arslan Yabgu'nun askeri desteğini kaybetmişti. Bunun üzerine Ali Tekin, Musa, Tuğrul ve Çağrı Bey'e bir elçi gönderdi ve Karahanlılarla Gaznelilere karşı ittifak teklif etti. Ama Selçuklu liderleri, tıpkı önceki teklifte olduğu gibi, bu öneriye de şüpheyle yaklaştı ve reddettiler. Bu cevap Ali Tekin'i iyice tedirgin etti. Askeri bir savaşa girişmeden önce Selçuklu birliğini bozacak bir plan yaptı (Turan, 2014, s. 92; Köymen, 1993, s. 120; Solmaz, 2010, s. 552) Selçuk Bey'in oğlu Yusuf Yinal'a elçi gönderip ona "Yabgu" unvanı ile liderliği teklif etti, yardım da edeceğini söyledi. Ali Tekin'in amacı, Selçuklu ailesini içeriden çözmektir. Yusuf Yinal da bu teklife yanaşsa da, Tuğrul ve Çağrı Bey'in devreye girmesiyle bu plan boşa çıktı. Planı suya düşen Ali Tekin'in başka seçeneği kalmadı. Kendi ordusunu topladı, Alp Kara komutasında Selçuklu Türkmenlerine saldırdı. Ani gerçekleşen bu baskında, Yusuf Yinal dahil pek çok Selçuklu beyi ve askeri öldürüldü. (İbnü'l-Esîr, 1991, IX, 363-364; Mîrhând, 2015, s. 35-36; Turan, 2014, s. 93). Ama Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Bey zor da olsa saldırıdan kurtuldu. Kısa sürede dağılan birlikleri tekrar topladılar ve Yusuf Yinal'ın intikamı için Alp Kara'nın ordusuna saldırdılar (420/1029). Bu karşı saldırıda Selçuklu beyleri Alp Kara'yı ve birçok askerini ortadan kaldırdı, ölen kardeşlerinin ve askerlerinin intikamını aldı. Fakat bu zafer Ali Tekin'i daha da öfkeli yaptı. Selçuklular itaat etmeden saldırılarına devam etti. Selçuklu toplulukları ağır kayıplar verdi, artık Maverâünnehir'de rahat nefes alamaz hale geldiler. O sırada Selçuklular, Gazneli Sultanı ile Ali Tekin arasındaki düşmanlığı fırsat bildi ve Gaznelilerin Harizm topraklarına göç etmekten başka çareleri olmadı (421/1030).

Harizm ile Kurulan Münasabet ve Üçlü İttifak Sistemi

Harizm bölgesinin yönetimini elinde tutan Vali Altuntaş, Gaznelilere bağlıydı ama Ali Tekin'in baskısından kaçan Selçuklu birliklerine kötü davranmadı. Hatta Selçuklu askerlerini ileride yapacağı savaşlarda kullanmak istediği için onları Şurahan ve Dargan vilayetlerinde kışlatmaya karar verdi (Mîrhând, 2015, s. 36-37; Turan, 2014, s. 93). Bu sırada Gazneli Devleti'nde de önemli bir değişim yaşandı. Sultan Mahmud, 421/1030'da öldü. Yerine oğlu Mesud tahta geçti. Tabii, önce kardeşi Muhammed'le taht kavgası verdi, kazandı, sonra yeni sultan oldu. Mesud iş başına gelir gelmez babasının Ali Tekin'le ilgili politikasını değiştirdi ve Harizmşah Altuntaş'a Karahanlı şehzadesi Ali Tekin'i ortadan kaldırması için emir verdi. Altuntaş da bu emri aldıktan sonra ordusuyla harekete geçti, Debusiye yakınlarında Ali Tekin'in kuvvetlerine saldırdı (423/1032). Ama bu savaş da Altuntaş'ın sonunu getirdi; aldığı yara sonucu öldü. Yerine oğlu Harun, Harizm valisi oldu. Harun, babasının Gaznelilerle yürüttüğü siyaseti benimsemedi; bağımsızlık için mücadele etmeye karar verdi. Gücünü artırmak amacıyla sadece Karahanlı şehzadesi Ali Tekin'le değil, Selçuklu liderleriyle de ittifak aradı. Onlara elçi gönderdi ve Ribatı Maş ve Şurahan vilayetlerini teklif ederek birlikte hareket etmelerini istedi. Bu üçlü ittifak sayesinde Harun, Gazneli Mesud'a karşı elini bir hayli güçlendirdi (el-Cûcânî, 2015, s. 64; Mîrhând, 2015, s. 36-37; Turan, 2014, s. 93; Taneri, 1996, s. 321-323).

Selçuklu liderleri—Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Bey—bu ittifakla biraz rahatladı. Ama bu huzur fazla uzun sürmedi. Eski Selçuklu düşmanlarından, Yenikent Yabgusu Ali Han'ın oğlu ve Cend hâkimi olan Şah Melik, Harun'un kanatları altındaki Selçuklulara ani bir baskın yaptı.

8 bin kişiyi öldürdü, eline geçen ganimetlerle Cend'e çekildi. Selçuklu Türkmenleri ise neye uğradıklarını şaşırды, Amuderya'yı geçip Ribat-ı Nemek'e sığındı (el-Cûcânî, 2015, s. 64-65; Mîrhând, 2015, s. 38; Münecsimbaşı, 2000, s. 8; Togan, 1981, s. 193). Harun hemen devreye girdi. Elçiler ve hediyeler gönderip bu saldırıdan haberi olmadığını, Selçukluların geri dönmesini ve ittifaka sadık kalmasını istedi. Fakat Selçuklu liderleri, kendi koruması altındayken böyle bir saldırıya uğrayınca Harun'a pek güvenemediler. Gene de kışın şiddetli soğuğu, barınacak yer bulamamaları nedeniyle Harun'un teklifini kabul etmekten başka çareleri kalmadı. Geri döndüler, ama artık daha temkinliydi. Tam bu sırada Maverâünnehir'den Ali Tekin'in ölüm haberi geldi. Harun için bu önemli bir müttefikin kaybıydı. Diğer yandan Ali Tekin'in ölümü Sultan Mesud'un eline iyi bir fırsat geçirdi. Mesud, bir suikastla Harun'u hiç beklemediği bir anda öldürttü (426/1035). (el-Cûcânî, 2015, s. 65; Barthold, 1990, s. 318-319). Bu arka arkaya yaşanan olaylardan en büyük zararı Selçuklu birlikleri gördü. Harun öldükten sonra Şah Melik'e karşı savunmasız kaldılar ve Harizm'de kalmaları mümkün değildi. Öte yandan Ali Tekin'in oğullarıyla da iyi ilişkiler kuramadıklarından Maverâünnehir tarafına gitme şansları kalmamıştı. Zorlu bir dönemden geçiyorlardı; öncelikleri kendilerine güvenli bir yurt bulmaktı. Hem Harizm'de, hem Maverâünnehir'de tutunma şansları bittiği için çareyi Gazneli Devleti'nin elinde olan Horasan bölgesine göç etmekte buldular.

Musa Yabgu Önderliğinde Horasan'a Geliş ve İlk Mücadele

Harizmşah Harun, 426/1035'te suikast sonucu öldürülünce, Selçuklu liderleri ikinci bir saldırıdan korkup Harizm bölgesindeki yurtlarını bıraktılar. Başlarında Musa, Tuğrul ve Çağrı Bey vardı, yanlarında da 900 atlı (Köymen, 1993, s. 162; Özgüdenli, 2013, s. 62) Ceyhun Nehri'ni geçip Horasan'a girdiler. O sırada Horasan'ı elinde tutan Gazneli Mesud, başarısız geçen Âmul seferinden ordusuyla Gazne'ye dönmeye hazırlanıyordu (Beyhaki, 2009, s. 434). Selçuklular, Horasan'da dağınık halde dolaşan Türkmenleri de yanlarına çekip insan gücünü on bine kadar çıkardılar—o döneme göre ciddi bir sayı bu. Ardından Nesa vilayetinde konaklamayı seçtiler. İlk işleri, Horasan Divan Başkanı Emir Suri aracılığıyla bir mektup yazıp Gazneli Mesud'a göndermek oldu (er-Ravendi, 1999, s. 93; el-Cûcânî, 2015, s. 67-68; Fazlullah, 2011, s. 82). Oraya neden geldiklerini ayrıntılı anlatıp; eğer Merv, Serahs ve Ferave vilayetlerini kendilerine yurt olarak verirlerse, Ceyhun ve Harizm'den gelebilecek Türkmen saldırılarını önleyeceklerini söylediler. Üstelik, üç beyden birini Sultan Mesud'un huzuruna göndermeye de hazır dılar.¹ Gazneli Mesud, bu haberi alınca epey kızdı. İzinsiz topraklarına giren ve yurt isteyen Selçukluları bertaraf etmekten yanaydı. Veziri Ahmet b. Abdüssamed de aynı fikirdeydi ama Gazneli ordusu yeni döndüğü için yorgundu. Selçuklular ise dinçti, savaşıma hazır. Ordunun dinlenmesi gerektiğini söylediler ama Sultan Mesud kimseyi dinlemedi. Gazneli ordusu yolda Selçuklu öncülerini küçük bir çarpışmada yendi. Ama Nesa yakınlarına geldiklerinde işler terse döndü. Musa, Tuğrul ve Çağrı Bey'in komutasındaki Selçuklu birlikleri Gaznelilerle asıl savaşı burada yaptı. Sonuç? Gazneli ordusu bozguna uğradı-426/1035. Beydoğdu esaretten kıl payı kurtuldu, ama askerlerinin pek çoğu ve bazı komutanları ellerinden kaçamadı (426/1035). (Beyhaki, 2009, s. 449; el-Hüseyni, 1999, s. 3-4; er-Ravendi, 1999, s. 93-94; el-Cûcânî, 2015, s. 69). Öte tarafta, Selçuklu beyleri de zaferin getirdiği şaşkınlık içindeydiler. Hemen toplandılar; zafer sarhoşluğuna kapılmanın başlarına iş açacağını konuştular. Gaznelilerden yeni bir saldırı ihtimaline karşı hazırlıklı olmak, onlara göre en akıllı yoldu. Bu yüzden Sultan Mesud'a bir mektup daha yolladılar. Bu sefer ton yumuşaktı: Kazandıkları zafer için özür diliyorlardı. Selçuklu reisleri ve Gazneli Mesud arasında gelip giden elçiler ve gerçekleşen müzakereler neticesinde, Musa Yabgu'ya Ferave'yi, Tuğrul Bey'e Nesa'yı ve Çağrı Bey'e Dihistan vilayetlerini hilat, sancak ve menşur göndererek "Dihkan" unvanı (Piyadeoğlu, 2014, s. 94; Sümer, 1994, s. 289-290) ile verilmesi uygun

¹ Mektubun içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Köymen, 1993, s. 199-200.

bulundu. Bu vilayetlere karşı Selçuklu liderleri Gazneli Mesud'a itaatini bildirecek ve aralarından birini Sultan'ın huzuruna göndereceklerdi. Gazneli Devleti'nin kötü bir şanssızlık olarak nitelediği bu mağlubiyet, Selçuklu liderleri için bağımsızlığa giden yolda atılan önemli bir adımdı.

Çalışmamızın konusu olan Musa İnanç Bey'in Nesa Savaşı'ndaki rolüne dair elimizde net bilgi yok. Ama savaşın Selçuklular lehine bitmesi ve Musa Yabgu'ya Ferave'nin "Dihkan" unvanı ile verilmesini dikkate alırsak, Musa'nın savaş içerisinde başarılı bir mücadele verdiğini ve önemli bir rol üslendiğini ifade edebiliriz.

1038 Telhab Mücadelesi

Nesa savaşından sonra iki taraf anlaşmaya vardı ama Selçuklu liderleri galibiyetin tadını alınca, işin peşini bırakmak gibi bir niyetleri yoktu. Aradan kısa bir zaman geçti ve Ceyhun ile Harizm'den akın akın gelen Türkmenler onları daha da güçlendirdi. Dört ay bile geçmeden, Selçuklu birlikleri Horasan'da büyük çaplı yağmalar yapmaya başladılar. Bir yandan da, Gazneli Devleti'nden gelebilecek saldırılara karşı önlem almak için Sultan Mesud'un ezeli düşmanı Harizmşah İsmail'le ittifak görüşmeleri yürüttüler. Gazneli Sultan Mesud, olup biten her şeyden haberdardı. Selçuklular verdiği sözleri tutmadıkça sabrı tükendi. O yüzden Subaşı komutasındaki Gazneli ordusunu Horasan'a, bir diğerini de Herat'a gönderip Türkmenleri topraklarından kovmalarını istedi (el-Hüseyni, 1999, s. 4; Mîrhând, 2015, s. 48-49; el-Cûcânî, 2015, s. 69-70; Bundari, 2016, s. 5; Turan, 2014, s. 99). Bu karardan endişe eden Selçuklu liderleri, hemen iki elçiyle Sultan Mesud'a bir mektup gönderdiler. Mektupta yağmaların sorumlusu olmadıklarını, bunların bağımsız Türkmen grupları tarafından yapıldığını söylediler. Üstelik, nüfuslarının hızla arttığını ve mevcut topraklarının kendilerine yetmediğini belirttiler. Eğer Merv, Baverd ve Serahs vilayetleri verirse, yağmaların önlenmesi için askeri destek vereceklerini vadettiler. Mesud bu vaatlere pek inanmadı. Şöyle bir cevap verilmesini istedi: *"Sizinle bizim aramızda kılıç vardır. Askerler savaşmak için gönderilmiştir. Biz de Büst'ten Herat'a hareket edeceğiz."* (Piyadeoğlu, 2014, s. 56) Vezir Ahmed b. Abdüssamed ise bu karara karşı çıktı, savaşmak yerine biraz beklemenin daha uygun olacağını ve arada Selçukluların dost mu, düşman mı olduklarının anlaşılacağını söyledi. Mesud, Nesa yakınlarında yaşadığı yenilgi yüzünden yani fevri davranmanın neye mal olabileceğini iyi bildiği için vezirinin fikrine uydu. Yine de zaman geçtikçe Horasan'daki yağmalar arttı ve anlaşıldı ki Selçuklulardan dost değil, sadece düşman çıkacakmış (428/1037).

Yağma ve işgal sürdükçe, Sultan Mesud'un Selçuklulara olan güveni yine sarsıldı. Veziri Ahmed b. Abdüssamed'e Herat'a gitmesini ve Gazneli ordusuyla Horasan'daki düzeni yeniden sağlamasını emretti. Vezir harekete geçti; Selçuklu Türkmenlerine saldırıp, onları Cuzcan ve Herat'tan temizledi ve Ferave ile Nesa'ya doğru geri püskürttü. Bir süre sonra Horasan'dan Gazne'ye döndü ve bütün olup biteni Sultan Mesud'a açıkladı. Aldığı iyi haberlerle Mesud biraz olsun rahatladı ve Horasan'daki huzurun yeniden sağlandığına inanarak divanı topladı. Selçuklu meselesiyle ilgilenmeyi vezire bıraktı, kendisi ise Hindistan'daki Hansi kalesinin fethine yöneldi. Vezir Ahmed b. Abdüssamed buna karşı çıktı; Hindistan seferinden önce bizzat ordunun başında olup Selçuklu meselesini bitirmesinin daha akıllıca olacağını söyledi. Ama Sultan Mesud, olup bitenleri tam kavrayamadan, devlet adamlarının uyarılarını hiçe sayıp Hansi kalesine doğru yola çıktı (428/1037) (el-Hüseyni, 1999, s. 4; er-Ravendi, 1999, s. 94; Fazlullah, 2011, s. 84-85; Kazvîni, 2015, s. 21; Yazıcı, 1992, s. 220). Bu sırada Selçuklu Türkmenleri yağmalara bir süre ara verdiler ama Mesud Hindistan'la uğraşıp kış bastırınca, Gazneli ordusu hareketsiz kaldı. Türkmenler fırsattan yararlanıp Cuzcan'dan Talegan'a, Faryab'dan Rey'e kadar bölgelerde yağma ve işgal yaptılar.

429/1038’de Sultan Mesud, Hansi kalesini fethedip Gazne’ye döndü. Ama Selçuklu sorununun sürüp gittiğini, hatta daha da kötüleştiğini gördü. O an, Hindistan’a sefer düzenlemenin ne kadar kötü bir fikir olduğunu açıkça anladı. Hiç vakit kaybetmemek için Subaşı’ya bir elçiyle mektup gönderdi ve Selçuklu birliklerinin merkezine saldırıp Horasan’ı onlardan tamamen temizlemesini istedi. Subaşı ise işin o kadar kolay olmadığını biliyordu; çünkü Selçuklu birlikleri Gazneli ordusunun alışık olmadığı bir biçimde savaşıyordu ve kendine güveni yoktu. Ama emir kesindi, yapmak zorundaydı. Gazneli ordusunun saldırıya geçtiğini öğrenen Selçuklu liderleri ağırlıklarını Merv çölüne bırakıp Serahs’a doğru yola çıktılar. Ani saldırılarla Gaznelileri yıpratıyor, hızla geri çekiliyorlardı. Sonunda Serahs yakınındaki Telhab’da Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Bey’in komuta ettiği Selçuklu birlikleriyle Subaşı’nın Gazneli ordusu sabahdan akşama kadar süren kanlı bir savaşta karşı karşıya geldiler (429/1038). (el-Hüseyni, 1999, s. 6; er-Ravendi, 1999, s. 95; Mîrhând, 2015, s. 51-52; el-Cûcânî, 2015, s. 69-70; Fazlullah, 2011, s. 86; Turan, 2014, s. 100-101; Sevim & Merçil, 2014, s. 32-33). Savaş sonunda Gazneli ordusu bir kez daha mağlup oldu. Subaşı komutan, ağırlıklarını ve pek çok askerini savaş alanında bırakıp zorla Herat’a kaçmayı başardı. Selçuklu liderleri ise hem zaferin hem de ganimetin sevincini yaşadı. Savaşın sonucu ve Horasan’da kazanılan vilayetlerin paylaşımı için toplandılar. Karara göre Musa Yabgu Serahs’a, Tuğrul Bey Nişabur’a, Çağrı Bey ise Merv’e hakim oldu. Telhab zaferi Selçukluları hem özgüvenli hem bağımsız kıldı; Horasan’da Gazneli hâkimiyetine son verdiler ve devlet kurma yolunda büyük bir adım attılar.

1040 Dandanakan Muharebesi ve Gelen Bağımsızlık

Gazneli Mesud, Nesa savaşından sonra ordusunun aldığı ağır yenilgiyi şanssızlık olarak görüp pek de ciddiye almadı. Ama işler Telhab’da, Serahs yakınlarında tekrar bozulunca ve Horasan’ın bütünü Selçukluların kontrolüne geçince nihayet işin ciddiyetini fark etti. Kaybettiği itibarını geri kazanmak ve Horasan’daki hâkimiyetini yeniden kurmak için, dizginleri eline aldı ve 50 bin askerle, 300 savaş filiyle güçlü bir ordu oluşturdu. Hedef Selçuklu Türkmenleri’ydi. O sıralar Talekan ve Faryab bölgelerinde etkin olan, Belh’e kadar ilerleyen Çağrı Bey de Mesud’un ordusuna karşı savaşmak için harekete geçti. Ulyabad yakınlarında iki taraf karşı karşıya geldi; Gazneli ordusu savaşı kazandı. Çağrı Bey ağır kayıplar verip birçok askerini yitirdi, ama Serahs’a ulaşmayı başardı (430/1039). Sonrasında Musa Yabgu Merv’den 20 bin süvariyle, Tuğrul Bey de Nişabur’dan Serahs’a geldi. Hiç vakit kaybetmeden bir toplantı yaparak durumu değerlendirdiler (el-Hüseyni, 1999, s. 8; Mîrhând, 2015, s. 61; el-Cûcânî, 2015, s. 73; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 40; Turan, 2014, s. 103-104; Köymen, 1958, s. 7). Toplantıda bulunan Selçuklu beylerinin çoğu Orta İran’a geri çekilme görüşünde olsalar da Çağrı Bey bu görüşe karşı çıkarak: “*Büyük bir hataya düşüyorsunuz. Eğer ayağımızı Horasan’dan çekerek hiçbir yerde kalamaz, bu padişahın ve onun üzerimize göndereceği askerden kendimizi kurtaramayız. Ben Ulyabad Savaşı’nda askeri gördüm. Her çeşit mühimmata sahipler, fakat destek almaktan uzaklar. Onların askeri destek almadan yaşamaları mümkün değil. Bu sebeple kendi canlarını mı, mühimmatlarını mı korusunlar? Bizim ise ağırlığımız yok. Beydoğdu ve Subaşı bu desteği alamadıkları için yenildi. Bizim ağırlıklarımız bizden otuz ferseng uzaktadır. Biz savaşa hazırız. Mertçe savaşalım, bakalım Tanrı bizim için ne takdir etmiştir?*” şeklinde cevap vermiştir (Piyadeoğlu, 2014, s. 69-70). Çağrı Bey’in toplantıdaki etkili konuşmasından sonra, Selçuklu liderleri Musa Yabgu ile Tuğrul Bey de Gazneli ordusuyla mücadele etmeye karar verdi. Alınan savaş kararıyla hemen harekete geçtiler. Serahs çöllere ulaştıklarında Gazneli ordusuyla kanlı bir savaş başladı (430/1039). Mücadele bütün gün sürdü. İki taraf da ağır kayıplar verdi, ama sonunda yenilen Selçuklular oldu ve yine çöllere çekilmek zorunda kaldılar. Öte yandan arka arkaya aldığı ikinci zaferle moral bulan Sultan Mesud, Selçukluların Horasan’da ona bir daha sorun çıkarmayacağına inandı. Ama Selçuklu liderleri Horasan’ı kolay kolay bırakacak gibi değildi. Meydan savaşında başarıya ulaşamayınca eski tarzlarına dönüp ani saldırılar düzenlemeye başladılar. Bu taktik

Mesud'un ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Bir de üstüne Horasan'da görülmemiş bir kıtlık başladı. Bu durum Gazneli ordusunu adeta hareketsiz bıraktı. Ordunun zor durumda olduğunu gören Vezir Ahmed b. Abdussamed, doğrudan Sultan Mesud'un huzuruna çıktı ve olup bitenleri anlattı. Selçuklu liderleriyle kısa süreli olsa da bir anlaşma yapmanın faydalı olacağını söyledi. Mesud önce buna karşı çıktı, ama ordudan gelen şikayetler artmaya başlayınca başka seçeneği kalmadı ve anlaşmayı kabul etti (430/1039). İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre, Selçuklu liderleri Merv, Nişabur ve Serahs vilayetlerinden çekilecekler; bunun karşılığında Nesa, Ferave ve Baverd vilayetlerini kontrol edeceklerdi. Gazneli ordusu ise Herat'a doğru çekilecekti ve asıl barış anlaşması Herat'ta yapılacaktı. Fakat iki tarafın da aklında gerçek barış yoktu. Zaten olaylar bunu hemen gösterdi: Selçuklu liderleri söz verdikleri topraklardan çekilmedi, aksine Gazneli ordusuna saldırmaya devam ettiler. Bu da onların barış niyetinden uzak olduğunu açıkça gösterdi. Bu saldırılara karşı Sultan Mesud da karşılık verdi. Selçuklulara ciddi kayıplar yaşattı ve gözdağı vermek için ölümlerin başlarını Musa Yabgu'ya gönderdi (Turan, 2014, s. 104).

Anlaşmadan bir yıl sonra hazırlıklarını tamamlayan Gazneli Mesud, Herat'tan hızla yola çıktı. Düşüncesi, Selçuklu liderlerinin birleşmesini beklemeden onları tek tek ortadan kaldırmaktı. Ama işler planladığı gibi gitmedi; yolda karşılaştığı bazı aksilikler yüzünden bunu başaramadı. Bu sırada Tuğrul Bey, Tus'ta bulunan kardeşi Çağrı Bey'in yanına ulaşmayı başardı. Planı gerçekleşmeyen Mesud, soluğu Nişabur'da aldı ve burada Tuğrul Bey'in hakimiyetine son verip kışı Nişabur'da geçirmeye karar verdi. Bu süreçte ordusunu hazır hale getirdi. İlkbahar gelince, Selçuklu birliklerini Horasan'dan tamamen temizlemek için askerleriyle birlikte Tus ve Serahs yönüne doğru harekete geçti (el-Hüseyni, 1999, s. 8; er-Ravendi, 1999, s. 98; Mîrhând, 2015, s. 62; el-Cûcânî, 2015, s. 73; Fazlullah, 2011, s. 88; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 41). Gazneli ordusunun harekete geçtiğini duyan Selçuklu liderleri, hemen ikinci kez bir savaş meclisi topladı. Tuğrul Bey yine Orta İran'a göç etmeyi önerdi ama amcası Musa Yabgu ve kardeşi Çağrı Bey savaşa devam etme taraftarıydı. Sonunda yine savaş kararı alındı (431/1040). Karar verilir verilmez, Selçuklu birlikleri hemen harekete geçti. Gaznelilerin geçeceği yolları belirlediler, ardından o bölgelerdeki suları ve ekinleri yok ettiler. Böylece Gazneli ordusunu aç ve susuz bırakmayı başardılar. Bununla da kalmadılar, ani baskınlarla orduya ağır kayıplar verdirdiler. Gazneli askerleri, yol boyunca yaşadıkları açlık, susuzluk ve Selçuklu saldırıları yüzünden neredeyse yürüyemez hale geldi. Durum iyice kötüleşince vezirler ve komutanlar, Sultan Mesud'un huzuruna çıktılar. Ordunun dinlenip toparlanabilmesi için Herat'a çekilmek gerektiğini ilettiler. Ama Mesud, olup biteni anlamakta yine başarısız olup Herat yerine Merv'de konaklamak istediğini açıkladı. Oradakiler Herat'a dönmekte ısrar edince Sultan Mesud sinirlendi: *"Siz kumandanlar adeta söz birliği etmişsiniz. Ben sıkıntı çekeyim, siz de hırsızlık edesiniz diye bu işin hakkından gelinmesini istemiyorsunuz. Ben sizleri öyle bir yere götüreceğim ki, hepiniz kuyuya düşüp helak olacaksınız. Bir daha kimse bana bu hususta bir haber getirmesin, yoksa boynunu vurulmasını emrederim"* şeklinde cevap vermiştir (Özgüdenli, 2013, s. 84). Sultan Mesud, Dandanakan üzerinden Merv'e ulaşmak ve ordusunun bütün ihtiyaçlarını orada karşılamak istiyordu. Onun emriyle Gazneli ordusu Merv'e doğru yola çıktı, ama yol boyunca Selçukluların ani saldırıları onları bayağı hırpaladı. Gazneliler ağır kayıplar verdiler, yine de büyük zorluklarla Dandanakan civarına ulaşabildiler. Mesud, burada ordusuna su bulacağını sandı ama Selçuklular kuyuları çoktan kapatmıştı. Çaresiz kalan Mesud, ordusunu birkaç fersah ilerideki kuyulara yönlendirdi. Ama askerler hem bitkin, hem moralsizdi. Suya doğru hareket etmeleriyle birlikte savaş düzenleri darmadağın oldu. Tam bu sırada Selçuklu liderleri son bir hamleyle hücumla geçtiler. Bazı Gazneli askerleri, Mesud'un politikalarından hoşlanmadığı için Selçuklu tarafına geçti. Bu da işi iyice Selçukluların lehine çevirdi. Üç gün süren kanlı bir savaşın sonunda Musa Yabgu, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey komutasındaki Selçuklular kesin zafer kazandı ve bolca ganimet topladılar (431/1040). (el-

Hüseyini, 1999, s. 8-9; Mîrhând, 2015, s. 63-64; el-Cûcânî, 2015, s. 74-75; Ahmed b. Mahmûd, 2011, s. 41-42; Fazlullah, 2011, s. 89-90; Kazvînî, 2015, s. 25). Sultan Mesud, iki ateş arasında kalınca bir avuç sadık adamıyla savaş alanından uzaklaşmayı başardı. Zar zor Merv'e vardı, oradan da Merverruz ve Gur üzerinden başkent Gazne'ye döndü. Selçuklu liderleri ise Dandanakan Savaşı'ndan sonra zafer sarhoşuydu—kurdukları Büyük Selçuklu Devleti'ni herkese duyurmak için hemen fetihnameler hazırladılar. Şans artık onlardan yanaydı; Horasan göklerinde artık Gazneli bayrağı değil, Selçuklu sancağı dalgalanıyordu. Aynı yıl Selçuklu beyleri bir kez daha buluştu. Horasan'da fethedilen ve fethedilecek toprakları paylaşmak için Merv'de kurultay topladılar (431/1040). Toplantının sonunda şöyle bir karara vardılar: Tuğrul Bey, Nişabur'u merkez alıp batı topraklarının fethine girişecekti. Kardeşi Çağrı Bey, Horasan'ın doğusunda hareket edecekti. Ailenin en büyüğü amcaları Musa Yabgu ise Herat, Büst, İsfizar, Buşenc ve Sistan bölgelerinde, yani Güney Horasan'da hakimiyet kuracaktı. (Fazlullah, 2011, s. 94-95; el-Cûcânî, 2015, s. 75; Kazvînî, 2015, s. 25-26; Özgüdenli, t.y.) Bazı kaynaklarda Musa Yabgu'dan ziyade, büyük oğlu Hasan'ın yapılan kurultayda adı zikredilmektedir. (Bundari, 2016, s. 6; el-Hüseyini, 1999, s. 12; Anonim, 2014, s. 19). Ama Oğuzların geleneklerine bakarsak, Musa Yabgu hayattayken oğlunun kurultayda söz sahibi olması kolay değil. Yani burada asıl isim Hasan değil, Musa Yabgu olmalı. Karışıklığın nedeni muhtemelen Hasan'ın güçlü bir şehzade olması ve zamanla yönetimde ön plana çıkması. Zaten Keş ve Nahşab arasında, çölde yaşayan Türkmenler de Hasan'ın yönetimindeydi (Turan, 2014, s. 107).

Musa Yabgu'nun Fetih Politikası ve Sistan Mücadelesi

Merv vilayetindeki kurultaydan sonra, Musa Yabgu Horasan'ın güneyine hakim olmak için harekete geçti. İlk iş olarak, 5 bin kişilik Selçuklu süvarisiyle Herat'a yürüdü. Şehirde ciddi bir direnişle karşılaşmadı ve Herat'ı kolayca aldı. Burasını kendi yönetiminin merkezi yaptı. Ardından, kardeşi Yusuf Yinal'ın oğlu Ertaş'ı Sistan vilayetini fethetmesi için birliğin başına geçirdi (Turan, 2014, s. 109; Metin, 2024, s. 317-318). Şehrin mahalli yöneticisi Ebu'l-Fazl'ın Selçuklu birliklerine itaat bildirmesi neticesinde Ertaş, Musa Yabgu adına Sistan vilayetini teslim aldı. Horasan bölgesinin Güney kısımlarında kalan vilayetleri teker teker sahip olan Yabgu, "*Fahrü'l-mülk, Muizzü'd-devle, Fahrü'l-mille, el-Melikü'l-adil, Nasrû'd-din*" (Özgüdenli, 2013, s. 128-129) unvanları ile kendi adına hutbe okutarak, hâkimiyetini pekiştirmeyi başardı. Ancak önemli olan bir bölge veya şehir üzerinde hâkimiyet sağlamak değil, o bölgeyi veya şehri elde tutabilmektir. Nitekim Musa Yabgu'nun mücadelesi daha yeni başlıyordu.

Sultan Mesud 432/1041'de öldükten sonra tahta oğlu Mevdud geçti. Mevdud, Sistan'dan başlayıp Horasan'ı tekrar Gaznelilerin kontrolüne almak istiyordu. Bu hedefle iki bin süvari ve on bin piyadeden oluşan bir orduyu Sistan'ın fethi için gönderdi (Metin, 2024, s. 318). O dönemde Sistan'ı Musa Yabgu adına yöneten Ebu'l Fazl, Sultan Mevdud'un ordusuna karşı koymakta zorlanınca Ertaş'tan yardım istedi. Sistan önlerinde gerçekleşen kanlı bir mücadeleden sonra hezimete uğrayan taraf Mevdud'un askerleri olmuştu (433/1042). Birçok Gazneli askeri öldürülürken, birçoğu da esir alındı. Savaş meydanında kaçan askerler de çöl sıcağına fazla dayanamayarak susuzluktan telef oldular. Sistan vilayetine ikinci saldırı 443/1051 senesinde Gazneli hacibi Tuğrul tarafından gerçekleştirildi. Hacib Tuğrul, 5 bin süvari ve 2 bin piyadeden oluşan bir birlik ile Sistan şehrine doğru harekete geçti (Metin, 2024, s. 321). Şehir önlerinde Musa Yabgu'nun birliğini bozguna uğratan Tuğrul, Gazneli Devleti adına Sistan'a hâkim olmayı başardı. Diğer taraftan Sistan vilayetini kolay kolay Gazneli hakimiyetine bırakmak istemeyen Musa Yabgu, oğlu Kara Arslan Böri ve Ebu'l Fazl'ın komutasında bir birliğin oluşturulması ve Sistan'a doğru harekete geçmelerini emretti. Ancak

hacib Tuğrul'un asker temini için Gazne şehrine geri dönmesi neticesinde savaş gerçekleşmeden tekrardan Sistan vilayeti Musa Yabgu'nun hakimiyeti altına girdi (443/1051).

Gazneli Devleti'nin saldırılarını zor da olsa püskürtmeyi başaran Musa Yabgu, çok geçmeden daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Selçuklu hanedanından olan Çağrı Bey'in oğlu Yakuti, büyük amcası Musa Yabgu'nun yaşının ilerlemiş olması, tek oğlu Kara Arslan Böri'nin Sistan vilayeti üzerinde tam anlamıyla hakimiyet sağlayamaması ve bunun yanında Gazneli Devleti ile etkin bir mücadele gerçekleştirememesi sebebiyle, Sistan'ı kendi hakimiyeti altına alma arzusundaydı. Nihayetinde Yakuti, babası Çağrı Bey ve amcası Tuğrul Bey'den aldığı menşur ile 12 Şaban 447/1055 senesinde Sistan'a doğru harekete geçti. Birlikleri ile Reven u Covl'de (Metin, 2024, s. 324) konaklamayı tercih eden Yakuti, elçiler aracılığı ile Sistan vilayetini kendisine verilmesini istedi. Musa Yabgu adına şehrin yöneticiliği yapan Emir Ebu'l Fazl'ın gelen elçilere cevabı şu şekildeydi: *"Senin sözüne itimat etmiyorum. Seni istemiyorum ve senin adına hutbe okutmayacağım. Sistan'ı benim elimden sadece kılıç ile alabilirsin"*. (Metin, 2024, s. 324). Aldığı cevap ile öfkeye kapılan Yakuti, Sistan vilayetinde yer alan hisarlara saldırılması emrini verdi.² (Metin, t.y., s. 325). Yapılan saldırılar neticesinde Sistan şehrini elinde tutmayı başaramayan Ebu'l Fazl, ahvali bildirmek üzere Herat vilayetine harekete geçti. Öte yandan aldığı galibiyetler ile Sistan'ı ele geçirmeyi başaran Yakuti, Sistan yöneticilerin ve halkın direnmesi neticesinde tam anlamıyla hakimiyet sağlayamadı. Ancak Çağrı Bey'in 448/1056 yılında Sistan vilayetinde gelmesi ve hutbeyi kendi adına değiştirmesi, durumun daha da kötüye gitmesine sebep oldu. Sistan şehri üzerindeki hakimiyetini tamamen kaybeden Musa Yabgu, bir elçi ile Merv Kurultay'ında alınan kararların nasıl çiğnendiğini ve hakimiyet sahasına yapılan istilayı anlatan mektubu, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in nezdine gönderdi. Amcasından gelen mektup ile harekete geçen Sultan Tuğrul, kardeşi Çağrı Bey'e Merv Kurultay'ında alınan karara uyması gerektiğini sert bir dille bildirdi. Kardeşi tarafından ikaz edilen Çağrı Bey, askerlerini Sistan vilayetinden çekmek zorunda kaldı. Bu sayede Musa Yabgu, Sistan meselesini kan dökmeden barış yoluyla halletmeyi başardı (448/1056) (Piyadeoğlu, 2014, s. 121; Sevim, 1993, s. 185). Ancak Tuğrul Bey'in verdiği karar, Musa Yabgu Kolu ile Çağrı Bey kolu arasında mücadeleyi bitirmeye yetmedi. Nitekim Herat vilayetinde 451/1059 yılına ait Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan adına basılmış sikkelerin bulunması (Özgüdenli, 2013, s. 129; Piyadeoğlu, 2016, s. 48) ve bu tarihten sonra Musa Yabgu'nun, başkenti Sistan'a taşınmasını örnek olarak gösterebiliriz.

Peki Musa Yabgu'nun İçten ve dıştan gelen saldırılara bu denli başarısız bir mücadele gerçekleştirmesinin sebebi neydi? Musa Yabgu'nun, hakimiyet sahasına içeriden ve dışarıdan gelen saldırılara karşı etkin bir mücadele gerçekleştirememesinin sebepleri arasında; kendisinin yaşlanmış olması, ilk oğlu Hasan'ın Anadolu Seferi sırasında şehit edilmesi (bir sonraki bölümde daha ayrıntı işlenecektir), kalan tek oğlu Kara Arslan Böri'nin devlet idaresindeki başarısızlığı ve diğer bölgelere nazaran daha sıcak bir iklime sahip olan Güney Horasan'ın, Türkmen birliklerinin yardımından mahrum kalması olarak gösterebiliriz.

Musa Yabgu'nun Taht Mücadelesi

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063 (Kazvîni, 2015, s. 30; Piyadeoğlu, 2016, s. 53) senesinde vefat etmesinden sonra birçok Türk devletlerinde görüldüğü üzere, Büyük Selçuklular Devleti'nde de tahtını ele geçirmek için hanedan üyeleri harekete geçmiştir. Devletin tahtına hâkim olmak için yapılan önemli mücadeleden birisi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan ve büyük amcası Musa Yabgu arasında gerçekleşmiştir. Tuğrul Bey'in vefatı ile Selçuklu Sultanlığı'nın kendi hakkı olduğuna inanan Musa Yabgu, ilk olarak 448-451/1056-

² Bu hisarların isimleri şöyledir: Kemer, Marcuye, Renden, Rud-ı Zerik, Mehriyan, Beraven ve Piş-i Ab, bkz. (Metin, 2024, s. 325).

1059 yılları arasında Çağrı Bey koluna intikal eden Herat vilayetine hareket etti ve yaptığı saldırılar ile tekrardan kendi hakimiyeti altına almayı başardı. Öte yandan Büyük Selçuklular Devleti'nin başkentine yürümeden evvel arkasını güvence altına almak isteyen Alp Arslan, taht iddiası olarak ortaya çıkan büyük amcası Musa Yabgu'nun isyanını bastırmak üzere Herat'a yöneldi. Nihayetinde Herat önlerinde gerçekleşen ve iki tarafında ağır kayıplar verdiği bu savaşın galibi Alp Arslan olurken, hezimete uğrayan ve esaretten kurtulamayan taraf ise Musa Yabgu olmuştur (456/1064). (Sevim & Merçil, 2014, s. 61-62; Merçil, 2016, s. 53; Piyadeoğlu, 2012, s. 52-53; Özgüdenli, 2013, s. 130; Kafesoğlu, 2014, s. 28; Piyadeoğlu, 2016, s. 58-59; Kafesoğlu, 1958, s. 20; Özgüdenli, t.y.). Ancak Alp Arslan, ailenin en büyüğü olan amcası Musa Yabgu'ya hürmetle davranmış ve onu yerinde bırakmayı uygun bulmuştu.

Bu tarihten itibaren Musa Yabgu'nun yaptığı askeri ve siyasi faaliyetler hakkında elimize geçen kaynaklarda maalesef bilgi bulunmamaktadır. Ancak kaynakların bu sessizliğini dikkate alırsak, Musa Yabgu'nun tekrardan bu tip bir isyana kalkışmadığını tahmin edebiliriz.

Sonuç

Selçuklu hanedanının önemli isimlerinden biri olan Musa Yabgu, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde siyasî ve askerî faaliyetleriyle dikkat çeken önemli bir şahsiyet olmuştur. Selçuk Bey'in Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılarak Cend bölgesine yerleşmesi ve burada Müslümanlığı kabul ederek İslam dünyasıyla yakın ilişkiler kurması, Selçuklu ailesinin tarih sahnesinde yükselişini başlatan temel gelişmelerden biri olmuştur. Bu süreçte Samanoğulları ile kurulan ilişkiler ve Maverâünnehir bölgesindeki mücadeleler, Selçuklu ailesinin siyasî tecrübe kazanmasına zemin hazırlamıştır. Musa Yabgu da kardeşi Arslan Yabgu ile birlikte bu mücadelelerin içerisinde yer almış ve Selçuklu ailesinin varlığını sürdürmesinde önemli rol üstlenmiştir.

Arslan Yabgu'nun esir düşmesinden sonra Selçuklu ailesinin yaşadığı siyasî baskılar, Musa Yabgu ile Çağrı ve Tuğrul Beyleri yeni yurt arayışına yöneltmiştir. Harezm üzerinden Horasan'a ulaşan Selçukluların Gazneli Devleti ile giriştiği mücadeleler, devletin kuruluş sürecinin dönüm noktası olmuştur. Nesa, Serahs, Telhab ve özellikle Dandanakan savaşlarında elde edilen başarılar sonucunda Selçuklular bağımsızlıklarını ilan ederek büyük bir siyasî güç hâline gelmişlerdir. Bu süreçte Musa Yabgu, hem askerî faaliyetleri hem de hanedan içerisindeki konumuyla kuruluş döneminin önemli aktörlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

Dandanakan Zaferi sonrasında gerçekleştirilen Merv Kurultayı'nda alınan kararlar doğrultusunda Musa Yabgu'ya Güney Horasan bölgesinin idaresi verilmiş, o da Herat merkez olmak üzere bölgedeki birçok şehri Selçuklu hâkimiyeti altına almıştır. Ancak oğullarından Şehzade Hasan'ın ölümü ve diğer oğlu Kara Arslan Böri'nin idarî açıdan yetersiz kalması, özellikle Sistan bölgesinde otorite problemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun yanında Çağrı Bey kolu ile Musa Yabgu kolu arasında yaşanan rekabet, Selçuklu hanedanı içerisindeki siyasî çekişmeleri daha da derinleştirmiştir. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Alp Arslan ile Musa Yabgu arasında başlayan taht mücadelesi, Herat yakınlarında yapılan savaşta Alp Arslan'ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Buna rağmen Alp Arslan'ın büyük amcası Musa Yabgu'ya saygılı davranarak eski itibarını iade etmesi, Selçuklu hanedan geleneğinde aile bağlarının ve siyasî meşruiyet anlayışının önemini göstermektedir.

Kaynakların bu olaydan sonraki süreç hakkında sessiz kalması, Musa Yabgu'nun aktif siyasî hayattan çekildiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte Musa Yabgu, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasında üstlendiği görevler, katıldığı mücadeleler ve Selçuklu hâkimiyetinin genişlemesine sağladığı katkılar sayesinde hanedanın önde gelen kurucu şahsiyetlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Hem askerî başarıları hem de siyasî

faaliyetleriyle Musa Yabgu, Selçuklu tarihinin şekillenmesinde etkili olmuş ve Büyük Selçuklu Devleti'nin güçlü bir siyasî yapı hâline gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Mahmûd. (2011). Selçuknâme (E. Merçil, Haz.). Bilge Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.
- Ayönü, Y. (2014). Selçuklular ve Bizans. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Azimi. (2006). Azimi Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (A. Sevim, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barthold, V. V. (1990). Moğol İstilasına Kadar Türkistan (H. D. Yıldız, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bundari. (2016). Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra (K. Burslan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Cûcânî, M. S. (2015). Tabakât-ı Nâsirî (E. Göksu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- el-Hüseynî, S. (1999). Ahbârü'd-Devleti's-Selçukkiye (N. Lügal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- er-Ravendi, M. A. S. (1999). Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Sûrur (A. Ateş, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Fazlullah, R. (2011). Camiü't-Tevârih: Selçuklu Devleti (E. Göksu ve H. H. Güneş, Çev.). Selenge Yayınları.
- Golden, P. B. (2002). Türk Halkları Tarihine Giriş (O. Karatay, Çev.). Karam Yayınları.
- Göksu, E. (2017). Tuğrul Bey'in Malazgirt Kuşatması. Beyaz Tarih. <https://www.beyaztarih.com/selcuklu-tarihi/tugrul-beyin-malazgirt-kusatmasi>
- Grousset, R. (2005). Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi (S. Dolanoğlu, Çev.). Aras Yayıncılık.
- Grousset, R. (2015). Stepler İmparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur (H. İnalcık, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güngör, E. (1999). Tarihte Türkler. Ötüken Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî, A. (2014). el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (A. Sevim, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Esîr. (1991). el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi (A. Özaydın, Çev.). Bahar Yayınları.
- İlgürel, M. (t.y.). Subaşı. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37, 447.
- Kafesoğlu, İ. (1958). Selçuk'un Oğulları ve Torunları. Türkiyat Mecmuası, 13.
- Kafesoğlu, İ. (2014). Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar. Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2014). Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu. Ötüken Yayınları.
- Kazvînî, H. M. (2015). Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân) (E. Göksu, Çev.). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Köymen, M. A. (1958). Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Fakültesi Dergisi.

- Köymen, M. A. (1993). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merçil, E. (2016). Büyük Selçuklu Devleti. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Merçil, E. (2009). Sipehsalar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36, 259.
- Metin, T. (2024). Tarih-i Sistan'da Selçuklular ile İlgili Bilgiler. Türkiyat Araştırma Dergisi.
- Mîrhând, M. H. M. (2015). Ravzatu's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (E. Göksu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Müneccimbaşı, A. L. (2000). Câmîu'd-Düvel: Selçuklular Tarihi (A. Öngül, Yay.). Akademik Kitabevi.
- Ocak, A. Y. (2002). Selçukluların Dini Siyaseti. Tatav Yayınları.
- Özaydın, A. (1991). Arslan b. Selçuk. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3. 402-403.
- Özaydın, A. (2009). Selçuk Bey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 36, 364-365.
- Özgüdenli, O. G. (2005). Musa Yabgu. Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/articles/musa-yabgu>
- Özgüdenli, O. G. (2013). Selçuklular. İsam Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2012). Güneş Ülkesi Horasan: Büyük Selçuklular Dönemi. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2014). Çağrı Bey. Tımaş Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2016). Sultan Alp Arslan: Fethin Babası. Kronik Yayınları.
- Sevim, A. (1971). Malazgirt Meydan Savaşı. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1988). Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1993). Çağrı Bey. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8, 185.
- Sevim, A. (2002). Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (2014). Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Solmaz, S. (2010). Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi. Türkiyat Araştırma Dergisi.
- Sümer, F. (1994). Dihkan. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 9, 289-290.
- Şapolyo, E. B. (1972). Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. Güven Yayınları.
- Taneri, A. (1996). Gürgenç. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 14.
- Togan, A. Z. V. (1981). Umumi Türk Tarihi'ne Giriş. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, O. (2014). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. Ötüken Yayınları.
- Uluçay, Ç. (2013). İlk Müslüman Türk Devletleri. Ötüken Yayınları.
- Urfalı Mateos. (2000). Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (H. D. Andreasyan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992). İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.